

Навчання майбутніх учителів трудового навчання та технологій основам композиції у декоративно-ужитковому мистецтві

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано доцільність навчання майбутніх учителів трудового навчання та технологій основам композиції у декоративно-ужитковому мистецтві та формування у них уявлень про основні поняття, закони і засоби композиції. Зазначено, що композиція, яка становить підґрунтя світобудови, є основою створення композиції будь-якого художнього твору. Гармонія, цілісність, симетрія, ритм, що властиві для світу природи, лежать і в основі будь-якого людського творіння.

Ключові слова: учитель трудового навчання та технологій, композиція, декоративно-ужиткове мистецтво, закони композиції, засоби композиції.

Abstract. The article theoretically substantiates the expediency of teaching future teachers of labor education and technology the basics of composition in decorative and applied arts and the formation of their ideas about the basic concepts, laws and means of composition. It is noted that the composition, which is the basis of the universe, is the basis for creating a composition of any work of art. Harmony, integrity, symmetry, rhythm, which are inherent in the world of nature, are the basis of any human creation.

Keywords: teacher of labor education and technologies, composition, decorative and applied arts, laws of composition, means of composition.

Постановка наукової проблеми. Однією з основних цілей освіти в Україні нині є реалізація історичної спадкоємності поколінь, збереження, поширення і розвиток національної культури, виховання дбайливого ставлення до історичної та культурної спадщини країни. З-поміж першочергових завдань держави в галузі освіти – гармонізація національних та етнокультурних відносин, збереження і підтримка етнічної й національно-культурної самобутності населення різних регіонів, що передбачає підвищення рівня культури і мистецтва в освіті. Одним з дієвих засобів у цьому контексті є декоративно-ужиткове мистецтво (ДУМ) [5, с. 645], основним складовим елементом якого є композиція, що організовує і зв'язує всі частини художнього твору будь-якого виду й жанру в єдине ціле.

Без ідеї та композиційної майстерності створити виразний художній образ неможливо. Композиційні форми й закономірності формувалися водночас із розвитком образотворчої діяльності, починаючи з первісних часів.

Кожна галузь людських знань базується на досягненнях попередніх поколінь. Щоб усвідомити суть і значення композиції, необхідно уважно вивчати досвід минулого. Знання історії композиції, її аналіз і оцінка дають змогу уникнути помилок на практиці.

Для студентів, які навчаються у педагогічних закладах вищої освіти (ЗВО) за спеціальністю 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології), формування та виховання основ розуміння композиції особливо актуальне тим, що необхідне для творчої діяльності під час виготовлення художніх виробів, призначених для побуту, – виробів декоративно-ужиткового мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує чимало наукових праць щодо навчання композиції здобувачів вищої освіти, однак вони, як правило, стосуються методики навчання композиції у закладах вищої освіти, де готують майбутніх фахівців з образотворчого мистецтва і дизайну, та методології створення художніх композицій (В. Климович, В. Крилов, Т. Матвеева, М. Томіленко, І. Туманов, Б. Усманов, А. Щеглов, В. Щербина та ін.).

Дослідники О. Білгородська, І. Біялова, В. Гудак, О. Демиденко, Т. Кройтор, В. Михалевич, К. Кудрявцева, Л. Плазовська, К. Поддубко, Л. Рябчук, О. Семенова, Д. Сенько, О. Чернюшок, А. Яланський та ін. у своїх науково-методичних працях демонструють неабиякий інтерес до проблеми підвищення творчого потенціалу здобувачів вищої освіти на заняттях із композиції.

Незважаючи на те, що в теоретичних дослідженнях є чимало напрацювань з проблеми навчання композиції здобувачів вищої освіти, можна констатувати, що педагогічний та змістовно-

методичний аспекти навчання майбутніх учителів трудового навчання та технологій основам композиції у декоративно-ужитковому мистецтві залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні доцільності навчання майбутніх учителів трудового навчання та технологій основам композиції у декоративно-ужитковому мистецтві та формування у них уявлень про основні поняття, закони і засоби композиції.

Виклад основного матеріалу. Твори декоративно-ужиткового мистецтва є складовою частиною культури епохи, що має тісний взаємозв'язок з побутом, з тими чи іншими етнічними (народними) і національними особливостями. Вони постійно впливають на духовний стан людини, її настрій, стають важливим джерелом емоцій, які формують ставлення людини до навколишнього світу.

Композиція – найважливіший організаційний елемент художнього твору, що складається з прийомів і закономірностей, які сприяють створенню художнього твору, надають йому виразності та гармонійності. Слово «композиція» походить від латинського «compositio» і означає твір, складання, розташування, поєднання різних частин в єдине ціле відповідно до будь-якої ідеї. Композиція відповідає за співвідношення і відповідність окремих частин і елементів, за їх розташування в просторі і узгодженість, співзвуччя таким чином, щоб надати всьому твору єдності і цілісності сприйняття.

Можна означити кілька аспектів визначення сутності композиції: з одного боку – це структура, форма, зображення, що цілісно відображають ідею і поєднують задум автора і зміст, а з іншого боку – це процес оптимального добору прийомів, засобів і способів діяльності для створення та розташування гармонійного, виразного зображення.

Виразне поєднання форми і змісту в єдине ціле – художній образ з багатьох складових образотворчих компонентів – є також композицією, це результат творчого втілення задуму автора, що відображає й узагальнює об'єктивні закономірності та взаємозв'язки предметів, явищ і подій реального світу, в якому розташування і взаємозв'язок цих об'єктів зумовлюються певним змістом і призначенням. Це й результат роботи всіх життєвих і духовних сил митця: розуму, волі, відчуттів, сприйняття, спостереження, уяви, мислення, пам'яті, уявлення, емоцій і почуттів, що сприяють продуктивному пізнанню навколишнього світу й якісному розвитку особистості.

Все це дає нам реальну можливість уявити, яку істотну роль композиція відіграє для розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, для розвитку особистості, в цілому, і для розвитку творчості майбутніх учителів трудового навчання та технологій, що, у свою чергу, визначає важливість правильної організації навчання композиції у педагогічних закладах вищої освіти. Тому актуальність вивчення композиції, як найважливішої категорії образотворчого мистецтва, поза сумнівом.

Витвір будь-якого виду мистецтва є композицією і будується за її законами, принципами і правилами. Сутнісну основу композиції складають два аспекти – зовнішній та внутрішній:

– зовнішнє, ремісничє – це практичне створення форми композиції, тобто її структури, конструкції за допомогою засобів художньої виразності шляхом поєднання головного і другорядного, що об'єднані кольором, ритмом, рівновагою мас, гармонією пропорцій, контрастом і т.ін.;

– внутрішнє – це образне відображення думки, ідеї художника в формі з глибоким психологічним змістом, що хвилює і переконує глядача.

Композиція властива всім видам мистецтва. Теоретичні аспекти композиції, що становлять підґрунтя світобудови, є основою створення композиції будь-якого художнього твору. Гармонія, цілісність, симетрія, ритм, що властиві для світу природи, лежать і в основі будь-якого людського творіння – архітектурних будівель, декоративних предметів, літературних і музичних творів, скульптур, картин, театральних постановок і т.д.

Композиція в художньо-творчій діяльності є процесом гармонізації структури твору мистецтва, в якому визначаються і поєднуються всі характеристики смислового змісту та форми, ідеї, задуму, а також стилізація, пропорції, ритмічне розміщення плям, фактура, колір тощо з метою створення емоційно виразного й естетично цінного художнього виробу, твору. Композиція містить у собі духовну, образну змістовність. У декоративно-ужитковому мистецтві для неї характерна функціональна утилітарно-естетична відповідність. Вона також є художньо-

творчою діяльністю, під час якої розглядають питання організації зображення на площині, в об'ємі та застосовують закономірності формоутворення. Структурна схема формоутворення об'єктів декоративно-ужиткового мистецтва потребує від особистості творчого усвідомлення всіх вихідних умов процесу проектування творчості та врахування естетичних чинників у композиційному рішенні створення художнього образу [9, с. 30].

Для композиції художнього твору в декоративно-ужитковому мистецтві характерні: будова предмета, його конструктивні особливості, пластичні якості матеріалу; поєднання образу з асоціацією. Декор має емоційну виразність, свій ритм і пропорції. Він видозмінює форму і зливається з нею в єдиний художній образ. Все це досягається шляхом використання закономірностей побудови художнього твору, які можна назвати законами, засобами та видами композиції. Розглянемо основні з них.

В основі будь-якого твору лежить виразність – позитивне, естетичне враження від побаченого, яке досягається вирішенням основних законів композиції. Один з них – створення гармонійної єдності всіх складових частин та елементів композиції. Гармонійність композиції – відповідність і розташування в просторі колірних і тонових плям по відношенню один до одного, що призводять до відчуття єдності й цілісності всього твору. Гармонія фону і переднього плану, кольору і графічних елементів, освітлення і ракурсу становлять основу композиції.

Іншим важливим законом композиції вважається цілісність, що створює центр уваги і повну підпорядкованість цьому центру всього другорядного. Цілісність визначає неподільність, єдність твору, оптимальне співвідношення частин і зв'язків між ними, що сприяє цілісному зоровому його сприйняттю. Водночас частини твору мають бути співрозмірними між собою, під час розгляду об'єкту не повинно виникати бажання що-небудь додати, прибрати або поміняти місцями. Всі елементи композиції мають бути взаємопов'язаними та взаємозалежними, підпорядковуватись логіці втілення задуму майстра. У досконалій композиції все доречно, не можна чіпати ні одну деталь без шкоди для цілого.

До цілісності композиції належать композиційний центр і композиційна рівновага. Головний змістовний елемент є центром композиції, який чітко відображає основний зміст сюжету. Композиційний центр повинен, у першу чергу, привертати увагу глядача, тому він виокремлюється об'ємом, освітленістю й іншими засобами відповідно до основних законів композиції. Центру композиції підпорядковуються всі залежні частини. Він також є сполучною ланкою між усіма елементами. Форма і місце розміщення центру можуть бути будь-якими, але головна частина композиції завжди містить точку або лінію, щодо якої встановлюється рівновага бічних частин або верхньої та нижньої частини.

Композиційна рівновага – стан стійкості композиції, збалансованості між собою всіх елементів твору, що забезпечується поєднанням їх форм, розмірів, пропорцій, а також кольором, тоном і пластикою.

Для вирішення законів композиції використовуються різні художні засоби. Засіб – прийом, метод, спосіб дії для досягнення будь-якої мети. Засоби виразності надають твору яскравості, підсилюють його емоційний вплив. Основними засобами виразності в композиції є симетрія й асиметрія, контраст і нюанс, ритм, пропорція та ін.

Симетрія – один з найяскравіших засобів у досягненні єдності та художньої виразності твору декоративно-ужиткового мистецтва, в організації стійкості і стабільності композиції. Залежно від розташування елементів композиції відносно площини або центру розрізняють кілька видів симетрії. Найпростіший вид – дзеркальний, який передбачає рівність двох частин, розташованих одна відносно іншої як відображення в дзеркалі (рис. 1). Інший тип симетрії – точкова (центрова) симетрія – зумовлена обертанням елемента щодо центру симетрії (рис. 2).

Рис. 1. Дзеркальна симетрія в композиції

Рис. 2. Точкова (центрова) симетрія в композиції

Ще одним різновидом симетрії є динамічна симетрія, яка утворюється в результаті симетрії двох елементів, що протистоять один одному, розташовані окремо і мають між собою видиме тяжіння і напругу (рис. 3).

На противагу симетрії є асиметрія – поєднання і розташування елементів композиції за умов відсутності осі або площини симетрії (рис. 4). Організаційним началом виступає зоровий розподіл сил (відцентрових, доцентрових). Симетрична композиція може включати елементи симетрії, а асиметрична – також елементи дисиметрії. Дисиметрія поживляє композицію, надає їй значної художньої виразності й дає змогу враховувати особливості функціональної потреби композиції. Для більшої впорядкованості елементів асиметричної композиції деякі елементи форм поєднуються в симетрично організовані блоки, групи. У такій композиції дуже важлива зорова врівноваженість всіх частин за масою, кольором, тоном.

Рис. 3. Динамічна симетрія

Рис. 4. Асиметрія в композиції

Часто використовуваним та ефектним засобом композиції є контраст (рис. 5, а-д), який становить поєднання протилежного, взаємовигідне протиставлення фрагментів, різнойменних за своїми характеристиками. Контраст як універсальний засіб допомагає створити яскравий і виразний твір. Значення контрастів у композиції відоме з давніх-давен. Леонардо да Вінчі в «Трактаті про живопис» говорив про необхідність використання контрасту величин (високе-низьке, велике-маленьке, товсте-тонке), фактур, матеріалів, об'ємів, площин. Мікеланджело домагався такої потужної об'ємності своїх фігур завдяки поєднанню їх з площиною, тобто з контрастом. Контраст може виражатися в кольорі, в тоні, в протиставленні ламаних і плавних ліній, деталізованих і недеталізованих елементів. Тоді якість елементів стає яскравішою, загострюється під час порівняння, а предмети при цьому відображають взаємодію, композиційний взаємозв'язок. Декоративне ціле композиції також будується на виразному контрасті – найчастіше світлої плями на темному тлі або темного на світлому.

Іноді композиція побудована на слабких відмінностях, нюансах (рис. 5, е). Нюанс – виразний засіб, який передбачає композиційну взаємодію близьких за будь-якими ознаками елементів композиції. Око зіставляє схожі предмети і починає помічати тонку різницю між ними. Нюанс близький до контрасту, але характеризується плинністю, плавністю переходів між елементами, що протиставляються. Поступове укрупнення або зменшення деталей, розмитий колірний перехід від одного тону до іншого – практичне вираження цього прийому. Використання нюансу зазвичай зумовлюється наявністю контрасту та необхідністю його пом'якшення. Нюанс виявляється в пропорціях, ритмі, кольорі, пластиці, декорі, фактурі поверхні і т.д. Побудовані на нюансах форми спокійні. Пом'якшуючи контрасти, нюанси надають об'єктам особливої м'якості, а твору – досконалості й елегантності. Якщо контраст відображає чітко виражену протилежність, то нюанс – ледь помітний перехід, відтінок. Але їх принципи мають загальний характер – підкреслити і виокремити окремі деталі, покращити всю композицію.

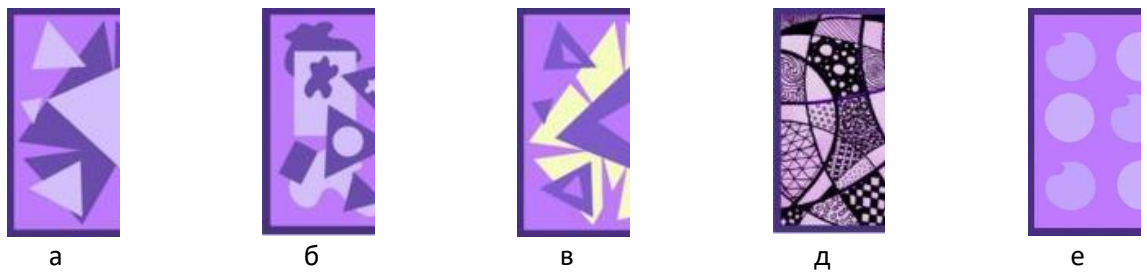

Рис. 5. Контраст у композиції: а – розміру; б – форми; в – кольору; д - фактур; е – нюанс

Характер композиції визначається ритмом (рис. 6) – одним з найважливіших композиційних засобів. Взаємодія форми, текстури, кольору, тону, розмірів елементів створює певний ритм, темп. Ритм – це закономірне повторення або чергування елементів композиції, що сприяє досягненню її ясності, виразності і чіткості сприйняття. Ритму підпорядкований порядок, зв'язок, лад всіх елементів твору. Ритмічний розвиток композиції може здійснюватися по горизонталі або по вертикалі, по квадрату або по колу, по спіралі або по сітці, але у всіх випадках ритм залишається організуючим та естетичним началом в композиції.

Рис. 6. Ритм у композиції

Ще одним класичним засобом композиції, що має важливе мистецьке значення, є пропорція. Пропорція – рівність двох відношень, що визначає співрозмірність і гармонійну узгодженість усіх елементів композиції, всіх її частин між собою і цілим. Пропорційні величини залежать одна від одної настільки, що зі збільшенням однієї в кілька разів, відповідно у таку саму кількість разів збільшується інша величина. Співвідношення форм, розмірів, об'ємів – основа, на якій будується вся композиція.

Висновок. Таким чином, сформовані у майбутніх учителів трудового навчання та технологій уявлення про основні поняття, закони і засоби композиції сприяють вирішенню ними досить складних завдань узагальнення, спрощення, перероблення природних форм у декоративні образи і створенню красивих, ритмічних, емоційно насичених композицій, що відповідають обраному матеріалу та функціональному призначенню декорованого предмета.

Список використаних джерел:

1. Гудак В. Основи композиції – провідна ланка навчально-методичного процесу підготовки митця. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/had_2010_3_10.pdf.
2. Марущак О.В., Зузяк Т.П. Зміст поняття художньо-естетичної компетентності педагога в галузі декоративно-ужиткового мистецтва. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2019. Вип. 53. С. 185-189.
3. Марущак О.В., Магдич Я.І. Інтеграційний підхід у навчанні майбутніх учителів трудового навчання та технологій як умова збереження традицій декоративно-ужиткового мистецтва. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій: теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2019. Вип. II. С. 19-22.
4. Марущак О.В., Магдич Я.І. Розвиток проектного мислення майбутніх учителів трудового

навчання та технологій як засіб формування професійних компетенцій. *Графічна підготовка як складова професійної освіти вчителя трудового навчання і технологій*: зб. наук. пр. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2018. Вип. I. С. 31-33.

5. Марущак О.В., Недзеленко Ю.А., Ткачук Н.І. Науково-теоретичні основи орнаментальної композиції у професійній підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій і педагогів професійної освіти. *Dynamics of the development of world science. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2020. Pp. 644-653. URL: <http://sci-conf.com.ua>.

6. Марущак О.В., Педоренко Е.Ю., Саула Ю.В., Слободянюк Н.А. Художньо-естетична культура як чинник формування у майбутніх педагогів закладів професійної (професійно-технічної) освіти професійної компетентності. *Scientific achievements of modern society. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2020. Pp. 906-915. URL: <http://sci-conf.com.ua>.

7. Марущак О.В., Романенко Т.М., Шевченко М.О. Декоративно-ужиткове мистецтво як елемент підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій до естетичного виховання учнівської молоді. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій середньої школи: теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2018. Вип. I. С. 204-207.

8. Марущак О.В., Савлук В.М., Свята М.В. Формування творчих здібностей майбутніх учителів трудового навчання та технологій засобами декоративно-ужиткового мистецтва. *Science, research, development. Pedagogy*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (27.02.2019-28.02.2019, London / Лондон. Warszawa, 2019. Вип. 14. С. 55-59.

9. Основи вжиткової творчості і методика викладання: навчальний посібник / М.І. Резніченко, Т.П. Ковальчук, Л.Р. Богайчук та ін. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 224 с.

10. Принципи та засоби композиції. URL: http://dn.khnu.km.ua/dn/k_default.aspx?M=k1240&T=02_1&lng=1&st=0.

11. Соловей В.В. Роль і місце дисципліни «Основи проектування і моделювання» в підготовці майбутніх учителів технологій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Секція № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. Вип. 54. С. 190-196.

12. Яремків М. Композиція: творчі основи зображення: навчальний посібник. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005, 112 с.